

Magtymguly taglymatynyň esaslary -11: Rysgal teswiri

Category: Edebi makalalar, Goşgular, Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler, Türkmen dili
написано kitapcy | 22 январа, 2025
Magtymguly taglymatynyň esaslary -11: Rysgal teswiri

11. Rysgal teswiri

Türkmeniň güzeran, durmuş pelsepesinde bu düşünje uly orun tutýar. Rysgal – adamyň ýaşamagy üçin zerur maddy üpjünçilikdir. Rysgalyň çuňňur ruhy hem-de ahlaky manysy bar. Ol ruhlaşdyrylan maddy nygmatdyr diýipdik. Ruhlandyrylan bolanda ruha baglanan, ruhy maksadyň serişdesi hökmündäki, ruha kömekçi bolan diýmekdir.

Ahlaky nukdaýnazardan rysgal diňe halal iş bile gazanylýan maddy nygmat hem-de eşret bolmalydyr. Diňe şonda maddy baýlyk adama haýyr hem eşret getirip biler, onuň ömrüni manylaşdyryp biler.

Alla janly-jandarlary ýaradanda, ilki olaryň her görnüşine otuz ýyl ýaş berenmiş. Her gün haýwanlaryň her hili görnüşleri Hudaýyň dergähine gelip, özüne berlen ýaşy alyp gidýärmiş. Bir günem baýguşuň nobaty ýetipdir. Otuz ýaş berilýänini baýguşada aýdypdyrlar. Ol:

– Otuz ýaş diýýäniň näme? – diýip sorapdyr. Oňa otuz ýaşyň otuz ýyl ömürdigini aýdypdyrlar. Baýguş:

– Otuz ýyl näme? – diýip ýene sorapdyr. Oňa her ýylyň dört pasyldan ybaratdygyny düşündiripdirler. Baýguş:

– Diýmek, men ömrüm paýawlaýança, şol bir zadyň otuz gezek gaýtalanyp durandygyny görmeli-dä?! – diýipdir. Oňa «şeyle» diýip jogap beripdirler. Onda baýguş:

– Maňa gaýtalanyp duran manysyzlyk gerek däl. Maňa şonuň bir ýyly ýeterlik. Galanyny kim islese, şoňa beräýiň – diýenmiş. Baýguşuň şeýle kanagatlylygyny, pespälligini hem oňnutlylygyny görüp, Allatagala oňa soran ýaşyny bermegi buýrupdyr, ýöne şol

ýaşynyň içinde baýguşuň bar rysgaly agzyna gelip dursun diýipdir.

Rowaýatdan görnüşine görä, hut kanagat hem pespällik, giň göwrümlilik hem sabyrlylyk ýaly ahlak sypatlar rysgalyň we rysgallylygyň esasynda ýatýar. Rysgal ýöne bir gazanç däl, ol gazanjyň bereketliligi hem haýyrlylygy. Gazanç – serişde, rysgal – maksat, gazanç – şert, rysgal bolsa amaldyr.

Magtymgulynyň rysgal baradaky pikirleriniň düýp manysy şeýleräkdir. Ol öz goşgularynda rysgalyň esasynda ýatýan maddy serişdäniň näderejede zerurdygyny kän nygtapdyr.

Goç ýigidiň ady çykamaz
Döwleti-maly bolmasa –

– diýip, ol durmuşda şahsyýetiň özüni ykrar etdirmegi üçin malyň-zadyň zerurlygyny nygtaýar:

Ýoksullyk bir ýaman ýoldur,
Pakyr menem, golum galdyr,
Halal ryzk ber, kesp bildir,
Kimiýa atlyg ot islärin.

Maddy serişdäniň asla bolmazlygy – garyplyk adama nälaýyk peslik, ony kemsidiji hal hökmünde göz öňüne gelyär:

Baş gün köňlün hoş etmäge,
Supra ýaýyp, nan dökmäge,
Abraý alyp, at etmäge
Gollarynda bar gerekdir.

Ýa-da:

Ýalan dünýäde ýörmäge,
Döwlet ber, aşret sürmäge
Ömür ekläp, gün görmäge,
Segsen ýyl pursat islärin.

Şahyr maddy döwletiň näme üçin gerekligini ýañzydýar. Üçin diýmek bolsa türkmen dilinde serişdelik hökmünde diýmekdir, şertiň gürrüňini etmekdir. Şunuň bilenem rysgal bile nebsiň arasyndaky taglymat ýörelgesi manysynda aratapawut ýüze

çykýar. Rysgal maddylyga serişde, nebis bolsa ahyrky maksat hökmünde seredýär. Rysgalyň ahlaky-ruhy dereje bolany üçinem bu hakda söz açanda, Magtymguly biziň üçin göräýmäge biri-birinden ýat hem juda üzňe bolan düşünjeleriň ruhy baglanyşygyny yzarlaýar. Mysal üçin:

Pyragy yşga ugraşdym.

Derýa girdim, möwje düşdüm.

Hor galmasyn puşta-puşdum –

Berkarar döwlet islärin.

Biziň gündelik aňmyzda, yşk, yşk derýasy döwlet, maddy eşret ýaly düşünjeleriň hersi tas biri-biri bilen gabatlaşmaýan ugurlara degişli ýaly. Emma bularyň bary Magtymgulynyň taglymatynda ruhy düşünjeler bolup, şol ruhy esasynda-da bitewüligi emele getirýärler. Yşkda bolmak – Allanyň ýadynda bolmak, ruhy taýdan sagdyn durmuşda ýaşamak. Ruhy sagdynlyk, durmuşa öz ruhy maksatlaryň, ýörelgeleriň bilen çemeleşmek hem maddy baýlyk babatda belli bir kesgitli ornuň eýelenmegine getirýär.

Döwlet – baýlyk däl, döwlet adamyň baýlyga ruhy gatnaşygy. Şol gatnaşyk esasynda-da, milletiň öz-özünü gurnamaga, öz-özünü döretmäge bolan ukyby manysyndaky döwlet döreýär.

Haýsydyr bir taglymatçynyň, aýdaly, Magtymgulynyň setirleriniň manysyny yzarlanyňda, gapdaldan seretseň, olarda ýok zady ýüze çykarýan ýaly bolup görünmegem mümkin. Emma beýle däl. Sözün diňe özüne gümra bolup otursaň, üýtgeşik zat tapmaýarsyň. Sözleriň manysy olaryň özlerinde, öz-özlüğünde däl-de, olaryň özara many gatnaşyklaryndadyr. Çakmak daşynyň manysy onuň ot çykarýanlygyndadyr. Ot hem daşyň özünden çykanok-da, olaryň bir-birine sürtülmesinden, ýagny özara gatnaşygyndan döreýär. Edil şonuň ýaly, çeper eseriň gözellik manysy, güýji-de onuň ýeke özünde däl. Çeperçilik many hem güýç – okyjy bilen eseriň gatnaşygynda döreýän hadysadyr. Hut şonuň üçinem okyjynyň derejesine görä, çeper eseriň dürli manylary bolup bilýär.

Diýmek, eseriň ýa taglymatyň many ýorgudy kelläňdäki şyggyrda-

da bagly. Ýöne beýikler hakda gürrüň gidende, meseläniň çatak ýeri bolýar. Biz beýlekileriň ruhy döredijiliginiň manysyny pikir arkaly ýüze çykarjak bolup dyrjaşýarys. Emma pikir hemişe hakykaty, şol sanda ruhy hakykaty-da, dolap alardan, ony düşündirerden ejizdir. Magtymgulynyň gudratly güýjüniň täsiriniň anyk sebäbini pikir arkaly gözläp, ine, şu-da diýip görkezäýmek juda kyn. Bu hili sebäp balyk kimin sypjyk zat bolar eken. Magtymgulynyň täsirçililigini tekst derejesinde «tutmak» hem anyklaşdyrmak mümkin däldir. Meniňçe, bu aýratynlyk parasatlylygyň esasy görkezijileriniň biridir.

Herhal, men setirleriň, sygyrlaryň özümde döredýän täsirlerine, duýgularyna salgylanyp gürrüň edýärim. Olaryň bitewi taglymata öwrülişini yzarlamaga çalyşýaryn. Şeýle taglymatyň sütünleri bolsa gürrüňi edilýän aýry-aýry ruhy-ahlak düşüňjelerdir. Şol düşüňjeleriň eteginden tutaga-da yzyna düşüberseň, olar seni taglymatyň içki ulgamlaryna alyp gidýär. Olar diňe taglymaty däl, biziň özümizi-de düşündirmäge purýja berýär. Ine, mysal üçin, türkmende «Rysgaly kowalap alyp bolmaz» diýen ynanç bar. Bu ynanjyň esasy nämede?! Öz ýaltalygyňy ýaşyrmak, ýuwmarlamak islegimi, özüňi jepa goýmazlyk islegimi?

Magtymgulynyň rysgala garaýşy muňa jogap berýär. Sarsmaz düşüňjä görä, rysgal Hudaýyň ygtyýaryndaky zat, Hudaýyňam kime, haçan, näçe berjegini özi bilýär. Şonuň üçinem adamyň öz ýanyndan her hili göwün ýüwürtmeleri, hasap-hesibi meseläni çözmeýär:

Taňry giň eýlese bende köňlüni,
Ryzk agzyna girer, tutsaň elini.
Döwlet güzer etse, tapar ýoluny –
Geler bolsa, gider bolsa, ýat ýagşy.

Emma şahyryň «ýat ýagşysyna» şertli düşünmeli. «Çöpüň başyny galdyрма-da, ýatyber» diýen many çykaryp bolmaz. Magtymgulynyň şu pursatda esasy nygtamak isleýän zady – onuň Hudaýa berk ynanjydyr. Rysk meselesi-de şol ynanjyň bir jäheti bolup gelýär. Ýörite rysk meselesine seredilenliginde, «ýatybermek»

pikiriniň öňe sürülmejegi düşnükliidir.

Şeýlelikde, hakykatyň manysy pursadyň aýratynlyklaryna bagly bolýar. Bir pursatda – Hudaý bile baglanyşygy jähettinden seredeniňde, rysgal hakykatynyň bir manysy açylýar. Magtymgulyň ruhy taglymatynda meseläniň hut şu tarapyna esasy üns berilýär. Ylaýta-da onuň çeperçiligiň iň ýokary derejesinde bolan mynajatlarynda rysgal Hudaýyň adama beren beýik hem ruhy nygmaty diýlip görkezilýär. Mynajatlary türkmen edebiýatynyň hem pelsepesiniň milli reňkli we owazly ajaýyp hadysasydyr.

Durmuş, dünýä şeýle guralypdyr, maddy serişde adama juda zerur zat. Zerurlygynyň sebäbi adamyň ýetmeli belli bir derejesi şoňa bagly bolup durýar. Şonuň üçinem, Magtymguly Hudaýa mynajatlarynda rysgaly aýratyn mesele edip goýýar.

Ýa, Ýaradan Kadyr, gudratly Jepbar,
Armanda goýmagyl, ýa, Zül-jelalym!
Nebsimiň raýynda keremli Gapbar,
Permanda goýmagyl, ýa, Zül-jelalym!

Mynajatyň başynda eýýäm nebis hakynda söz açylýar. Nebsiň rysgalyň çöwre ýüzüdigini göz önünde tutanyňda, bu ýerde öz-özünden rysgalyň gürrüňi bar diýip bolar. Şahyr nebsiň ugrunda entetmäweri, nebsimiň guly etmäweri diýip, Hudaýa mynajat okaýar. Munuň özi adam ömrüni manysyzlyga öwürmäweri diýmegi aňladýar. Meselä, pikire ruhy taglymat nukdaýnazaryndan seredeniňde bendiň soňky iki setirindäki dilegden hut şu hili many gelip çykýar. Mynajatyň galan tutuşlygy eseriň çözmeli meselesini biziň dogry kesgittländigimize oňat şaýatlyk edýär.

Tenim dertli kylma, özümni gallaç,
Könlüm giň et, goýma aj-u-ýalaňaç...

* * *

Saklagyl gaýgydan-gamdan, mähnetden,
Haly kylma dünýälikden-döwletden...

Rysgalyň çeşmesi – göwnügiňlik, nebsiň duşmany-da – göwnügiňlik. Ahlaky sypat hökmünde göwnügiňlik kyn

pursatlarda, ylaýta-da, maddy mätäçlikde ruhy taýdan pese düşmezligi, ejizlemezligi, erkiňi ýitirmezligi aňladýar. Şygryň bütin dowamynda gaýtalanýan zalym, namart, duşman diýen kesgitleme – sypatlandyrmalar, elbetde, nebsi hem-de nebisjeň kişileri aňladýar. Şahyryň esasy aladasy şularyň öňünde pese düşmezlikdir. Diýmek, Hudaýdan rysgal dilemek – mertebä esas hem purýja dilemekdir:

Kadyr jepbar, senden dilegim kändir,
Sen meni namarda mätäç eýleme!
Hazynaňdan bergil meniň ryzkymy,
Bendäňi bendäňe mätäç eýleme!

Rysgalyň ruhy netijesiniň birini – mertebäni öň görkezen bolsak, bu ýerde onuň ikinji bir ahlaky netijesi – buýsançlylyk görkezilýär. Özünçe bar-ýok, namart adamyň öňünde ýüzüňi saraltmazlyk, el sermezlik buýsançlylygyň aňrybaşydyr. Her bendä öz rysgalyňy bermek Allanyň iň beýik adalatlylygydyr.

Ähli ýaramazlyklar mynasyp däl adama mätäç bolmakdan başlanýar. Maddy mätäçligiň soňuna çykmak üçin ahlaky gymmatlygyny ýitirýän adam işigaýdan adamdyr. Çünki onuň öz-özüne hormaty hem sylagy ýitýär, ol aýak astyna düşýär, serişdä hem oýnatga, oýnaga öwrülýär. Tamakinçilik, açgözlülük, özgä baknalyk adamyň içki ruhy-ahlak sütünlerini öňli-soňly opurýar. Onsoň onuň üçin ruhy düşünjeleriň manysy ýitýär, jemgyýetçilik ýörelgelerine-de bilniksizden ägirt uly zyýan ýetýär:

Magtymguly, Hakdan dile baryny,
Dilär bolsaň, dile öz imanyňy.
Abat eýle iki gözüm nuruny,
Sag gözüm sol göze mätäç eýleme!

Ine-de, ahyry imana geldik. Rysgal, nebis, iman ýaly oňyn-utersin ruhy-ahlak düşünjeleriň özara içki gatnaşyklary hem özboluşly baglanyşyklary ruhy taglymaty kemala getirýär. Nebis – gulçulyk, rysgal – mertebelilik, iman bolsa – ahlaky

azatlykdyr. Ahlaky azatlyk – ýaramaz niýetlerden, meýilllerden azatlykdyr, adamyň içki ruhy erkinligidir. Munuň özi adamyň öz-özünüň, öz ynsabynyň öňünde kelle ýalaňaçlap bilmegi we ynsabynyň gözüne müýnsüz, buýsançly bakyp bilmegidir. Şeýle şahsyýet örän uly güýçdür. İçki taýdan azat Adamy daşky şertler dyza çökerip bilmez, gul edip bilmez. Şeýle adamy siller almaz, suw syndyrmaz, ýel çekmez.

Ýöne biz şu wagta çenli rysgalyň diňe bir jähetiniň – Hudaýa baglylyk tarapynyň gürrüňini etdik. Elbetde, Magtymgulynyň ruhy taglymatynda meseläniň, esasan, şu tarapy köp işlenilipdir. Emma munuň ikinji bir möhüm jäheti – adamyň öz işi hem jogapkärçiligi bilen bagly tarapy-da bar. Türkmen ahlaky aňynda muňa uly ähmiýet berlendigi gürrüňsizdir.

«Alla rysgal berjek bolsa, tükge düşüp, başyňy basyryp ýatsaňam berýär» diýen gürrüň öňem biriniň gulagyna köp degipdir. «Hudaý berse guluna – getirip goýar ýoluna», «Hudaý berjek bolsa, tüýnükdenem uzadar» diýen atalar sözem bar bizde.

Ine, onsoň aýdylýan gürrüňiň çynlygyny-ýalanlygyny bu kişi öz synagy bilen barlap görmek isläpdir. Ol obadan çykypdyr-da, kän adam-gara barmaýan çöl-beýewanda basyrynyp ýatyberipdir diýýä. Bir gün geçipdir – görüňän ýok, iki gün geçipdir – halyndan habar alýan ýok, üç gün geçipdir – barmysyň diýýänem yokmuş. Bendäni açlyk hem teşnelik kösöp başlapdyr. Emma gelmeze dönen dördünji gün weli, bir geçip barýan kerwen dahyl boldy diýýä. Ýakynynda kerweniň düşlänini gören kişi öňküsi ýaly, gyrymsy agaja busulyp ýatyberipdir. Birdenem düşlän kerweniň içinden bir adam gyrymsy agaja tarap gaýdypdyr. Gelibem, ýaňky busulyp ýatanyň gabadynda oturypdyr. Niýeti çola ýerde buşukmak eken. Onuň niýetini aňlan bende nälaç «ähem!» diýip, ardynjyramaly bolupdyr. Kerwençi birhili bolup, zöwwe ýerinden galýar-da:

– Sen näme işleýäň-how bu taýda? – diýenini duýman galýar. Beýleki «Aý, ýatyryn-da» diýipdir.

– Ýatan bolsaň, tur, ýör, çay-çörek edineli – diýip, kerwençi ony düşelgä tarap alyp gaýdýar. Garnyny doýran synagçy kişi şondan obasyna gaýdyberipdir.

Obanyň ýagdaýy özüňe belli. Gelipdirler dumly-duşdan: «Nähili boldy-da, nähili boldy?» diýşip. «Ýeri, ýatsañam berýäni çyn ekenmi?» diýip, ondan sorapdyrlar.

– Berýäni-hä çyn weli, özüňdenem bir «ähem!» gerek ekeni – diýip, ol jogap beripdir.

Rysgal meselesinde adamyň öz üstüne-de uly jogapkärçilik hem borç düşýär. Meseläniň şu tarapy Türkmenbaşy zamanynda hasam güberçekleýär, munuň ähmiýeti has-da artýar. Sebäbi Türkmenbaşy zamany – munuň özi milletiň we her bir adamyň hut öz ruhy döredijilik zamanydyr. Bu türkmen halkynyň münlerçe ýyllyk taryhynda hil taýdan bütinleý täze sözüň çyn manysynda görlüp-eşidilmedik eýýamdyr. Türkmeniň ruhunda ýatan döredijilik gorlary-mümkinçilikleri ýuwaş-ýuwaşdan ýüze çykyp ugraýar. Beýle ýüze çykyş Saparmyrat Türkmenbaşynyň şahsyýeti, onuň taryhy erki hem eradasy bilen gönüden-göni baglanyşyklydyr.

Taryhy döredijilik işi, ilkinji nobatda, Garaşsyz milli döwletiň döredilmeginde aýan bolýar. Halkyň taryhynda bu düýpli hem üýtgeşik hadysadyr. Döwletiň döredilmegi hem berkemegi irginsiz taryhy döredijilik işi bolup, munda milletiň ähli ruhy, ykdysady hem ahlak mümkinçilikleri, ukyplary doly güýjünde işledilýär. Iş ýüzünde bu milletiň hemmetaraplaýyn kämilleşip başlaýan zamanydyr. Milli döwleti gurmak hem ösdürmek, täze jemgyýeti ýaýbaňlandyrmak döwründe kemala gelyän täze ruhy ölçegler Saparmyrat Türkmenbaşy taglymaty diýilýän taglymatda öz beýanyny tapýar. Saparmyrat Türkmenbaşy taglymatynda millet döwletiň ruhy binýadydyr.

Saparmyrat Türkmenbaşy taglymaty – ikimüňýyllyk milli-taryhy aňyň tejribeleriniň bir ýere jemlenmesidir.

Saparmyrat Türkmenbaşy taglymaty – türkmeniň Altyn asyrynyň ruhy esasydyr.

Osman ÖDE.

Edebi makalalar